

ПРЕДИНСТИТУЦИОНАЛНО ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ
СРБА

Миле Ђ Илић¹, Татјана В Михајловић²

Сажета: У раду аутори приказују зачетке писмености и идентификују основне специфичности прединституционалног васпитања и образовања старих Словена. Од компоненти васпитног процеса доминантну улогу има морално васпитање – моралне врлине преносе се са генерације на генерацију, док се интелектуално васпитање своди на учење говора, касније схватање количина – мјерењем, бројањем и рачунањем. Интензитет друштвених фактора који утичу на васпитање Словена, различит је. Доминантну улогу има породица, религија, затим култура, обичаји, традиција. Ту су и географски фактори, посебно они везани за климу, природне специфичности, географски простор на који су се доселили Словени.

Примање хришћанства представља један од најзначајнијих цивилизацијских догађаја у историји словенских народа. Изразито је процесуалне природе. Прва фаза христјанизације Словена мало је позната, али су културне тековине хришћанства значајне, посебно оне везане за појаву првог словенског писма. Историјски извори указују да не постоје довољни докази да су Словени прије примања хришћанства имали своје писмо. Највјероватније су користили рабош и друге мнемотехничке или магијске знакове, док нису упознали писма развијених цивилизација. Озбиљан задатак на стварању првог словенског писма преузела су браћа Ћирило и Методије, који су створили глагољицу, касније ћирилицу. Просвјетитељски рад Ћирила и Методија имао је епохални значај за будући културни развој словенских народа. Ученици Ћирила и Методија, нарочито Климент и Наум, у својој школи оспособљавали су полазнике да читају и пишу, и да стичу елементарна знања, а и васпитавали их. Као средства васпитања користили су примјер учитеља, усмену и писмену ријеч.

¹ mile.ilic@unibl.rs, Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет

² tatjana.mihajlovic@unibl.rs, Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет

У Охриду се, захваљујући просвјетитељима и првим зачецима институционалног васпитања и образовања, развио интензиван мисионарски рад, спремани су свештеници из словенских редова. Своје ученике ипођаконе, ђаконе и презвитере слали су не само у југозападне крајеве Македоније, већ и даље међу Србе. Захваљујући ученицима Клименту и Науму, ширили су просвјетне и васпитне идеје и књижевни рад у јужним словенским земљама, које у средњем вијеку наставља просвјетитељ Свети Сава, стварајући темеље долазећој институционализацији васпитања и образовања Срба.

Кључне речи: прединституционално васпитање и образовање, прво словенско писмо, глаголица, Тирило и Методије, Охридска школа.

УВОД

Прве сигурне вијести о поријеклу Словена, доносе римски аутори Гај Плиније Старији (Gaius Plinius Secundus Maior), око 98. године наше ере и Птоломеј (Claudius Ptolemaeus), средином другог вијека наше ере. Али ови аутори не говоре о Словенима под њиховим именом, „већ именом Венети, Венеди, као што су их називали њихови сусједи“ (Антољак, 1970: 55). Претпоставља се да тај назив има келтско, односно несловенско, а можда и праиндоевропско поријекло. Употребљавали су га Германи за Словене (овим именом Њемци и данас називају неке Словене). Име Словени јавља се први пут код непознатог византијског аутора почетком 5. вијека као Склавини. Касније, у 6. вијеку, византијски „аутор Прокопије је први који их назива Склабеони, Склабонои или Склабои“ (Ибидем: 56). Упоредо са овим именом код византијских аутора из 6. вијека и прве половине 7. вијека, јавља се и треће име – Анти или Антес. Праотаџбина³ Словена била је највјероватније између ријеке Висле, Дњепра, Десне, Западне Двине и Карпата, или чак у Полесју, у троуглу Брест – Литовск – Мохилев – Кијев.

³ Словени су у својој европској праотаџбини живјели као и остали сусједни народи у организацијама заснованим на крвном сродству, у гентилним родовским заједницама. У родовско-племенским заједницама старих Словена сва имовина је заједничка. Сви чланови заједнице способни за рад обавезни су да раде за заједницу, јер само тиме стичу право да се користе производњом заједнице. Углавном, у заједници је постојала подјела рада на мушке и женске послове. Жене се брину о храни, раде пољске радове, гаје стоку, преду, брину се о одијевању. Лијечење рана и њега болесника такође пада у дио послова које обављају жене. Нико нема неких специјалних привилегија. У таквој родовској демократији влада потпуна равноправност. О свим важним питањима заједнице одлучује се на родовско-племенским скупштинама. Цијенила се рјечитост, способност појединца да пред скупштином развија и брани одређено схватање.

Родовска заједница у којој су живјели Словени, након досељавања на Балканско полуострво везана је за извјестан степен развоја и начина прикупљања средстава за живот. Историјски извори указују да су се бавили ловом, риболовом, дрводељством, што им није био искључиви извор задовољавања животних потреба (Ђорђевић, 1958; Пипер, 1998). Главна занимања била су земљорадња⁴ и сточарство.

Словени се помињу и као вјешти градитељи мостова и разних ријечних пловила, спретних (с обзиром на физичку конституцију⁵) приликом прелаза ријека на својим моноксилима⁶ и чамцима (Антољак, 1970; Пипер, 1998). Псеудо-Маврикије хвали Словене и „њихову нарав, простосрдачност, гостољубивост, пријатно понашање према странцима“ (Антољак, 1970: 67). Ово указује да су се њихове моралне врлине преносиле са генерације на генерацију, а затим сачувале у народном предању. Посебно се од моралних врлина истиче дубоко поштовање Словена, које су имали према родитељима и старијима. За старе Словене отац је, као у „родовском Риму глава породице (*pater familias*)“ (Zaninović, 1988: 39). Он је свети хранилац, благ отац, пастир и учитељ; до изражаја је долазила и честитост њихових жена.

Васпитање дјеце до седме године на основу „закључака наших историчара повјерено је бризи старијих људи и жена“ (Ђорђевић, 1958: 5). Заправо онима који имају највише животног искуства, стрпљења и времена да се баве васпитањем дјеце. Због година стари људи не иду на радове ван куће – остају да чувају и поучавају дјецу. Њега подмлатка, васпитање дјеце, у оваквим заједницама је брига свих. За најмлађе постоји „слободна дјечија игра и занимање, забављање у неком материјалу“ (Ђорђевић, 1958: 5). Уколико су дјеца старија и одраслија,

⁴ Посебно је значајна земљорадња о чему свједочи и њихов стари календар у коме су имена мјесеци дата с обзиром на земљорадничке послове: травањ, липањ, српањ, коловоз, листопад итд. Ипак њихова земљорадња, као главна грана производње је неразвијена. Сматра се да је због тога „заостало и њихово наоружање и њихова политичка организација“ (Ђорђевић, 1958: 4). Како је заостало наоружање Словена у борби против византијске војске најчешће су прибјегавали „ратним лукавствима (слањем ратних шпијуна у извиђање); у одбрани служили су се тактиком нагомилавања кола у круг чиме су ставили неку врсту бедема јер нису познавали ратни ред нити концентрисано учешће у борби“ (Група аутора, 1970: 66).

⁵ Што се тиче физичког раста, Словени су били необично снажни, у погледу боје коже и тијела нису ни превише бијели, ни превише црни, већ плавокоси (Ђорђевић, 1954). Због своје снажне конструкције лако су могли поднијети сваку временску ситуацију, оскудицу у храни и одјећи.

⁶ *Моноксилон* (грч. *mónos*, *hýlon* дрво) чамац израђен, издубљен од једног стабла, орањница (Вујаклија, 2006: 562).

па и зрелија, утолико се све више уводе у озбиљан друштвено-користан рад одраслих. Млади прво присуствују раду старијих, а затим им се даје обавеза да чувају стоку и живину, раде лакше домаће послове. Дјеца се тако припремају за рад непосредним учешћем у појединим активностима и уводе у заједницу одраслих.

Интелектуално васпитање и образовање, ограничено је у почетку на учење говора, затим на усвајање јасних појмова о предметима и збивањима из непосредне околине, а касније се проширило на схватање количина – мјерењем, бројањем и рачунањем. Упоредо са интелектуалним, стиче се и естетско образовање. Смисао за лијепо развија се углавном пјевањем и украшавањем предмета (шарање и вез). Од инструмената Словени су познавали тамбуру (*kitharu*).

ПРИМАЊЕ ХРИШЋАНСТВА И ПОЧЕЦИ СЛОВЕНСКЕ ПИСМЕНОСТИ

Историјски извори указују да је прва фаза христијанизације Срба веома мало позната. По свој прилици први мисионари су Методијеви ученици који су употребљавали латински језик.

Изгледа да је хришћанство прво примио горњи слој српског друштва, а да је већина становништва дуго задржала своју стару словенску паганску религију. Претпоставља се да су настанак и празновање породичног празника *славе* – Срба, уствари измјењени облици старог поштовања предака (култ предака). Почетак словенских сеоба, чији је интензитет био на врхунцу у 6. и 7. вијеку наше ере, значио је почетну фазу раскида са једном културом, и приближавање другој, која се умногоме разликовала од словенске културе. Тај процес (који је трајао готово бар миленијум) подстицали су многи фактори – друштвени, политички, економски и други – а међу њима важно мјесто имали су и религијски.

Уласком у круг хришћанске цивилизације, Словени су могли да приме изузетно богато културно наслијеђе, оплемењујући га властитим. Али то примање није ишло без одрицања: стара религија и укупан поглед на свијет неспојиви су са хришћанством и морали су бити напуштени. То је, разумије се, био дуготрајан и болан процес који, фактички, никада није сасвим завршен, јер су се паганска вјеровања и обичаји, макар и у траговима, сачували код појединих словенских народа до наших дана, често мање или више успјешно у христијанизованом облику.

Међутим, за словенску културу примање хришћанства имало је и једну посебну далекосежну последицу: подјелу хришћанске културе

између два хришћанска цивилизацијска круга – источног и западног. Та подјела почела је улажењем појединих словенских племена у сферу Западног римског царства или источног Византијског царства, односно подјелом хришћанске цркве на два њена главна дијела – православни и римокатолички. Сви каснији догађаји из историје једне или друге цркве увијек су остављали посљедице и на ширем просвјетитељском плану.

За Словене су културне тековине хришћанства биле огромне, а међу њима од посебног значаја је писменост. Не постоје довољно поуздани докази да су Словени прије примања хришћанства имали своје писмо (Пипер, 1998; Ђорђевић, 1990). Највјероватније га нису имали, већ су користили *рабош*⁷ и друге мнемотехничке или магијске знакове, док нису упознали писма развијенијих цивилизација. У додиру са грчким и латинским писмом, Словени су их несумњиво несистематски користили (разумије се само они који су се тим писмима мање или више служили), за кратке записе словенских ријечи када је то било потребно. Употреба грчког и латинског писма трајала је много година. Тешкоћа око употребе ових двају азбука била је нарочито велика када је требало „означавати оне гласове из словенског језика за које није било потребних слова у римској или грчкој азбуци“ (Антољак, 1970: 91). Све ово указује да је постојала „некаква словенска писменост прије стварања словенске азбуке“ (Антољак, 1970: 91). Међутим, примјена грчке азбуке није престала проналаском словенске азбуке: многе појаве у току вијекова указују на то да је она продужена. Стога је било неопходно стварати ново словенско писмо. Овај озбиљан задатак на себе су преузела учена браћа Ћирило и Методије, поријеклом Грци.

СТВАРАЊЕ СЛОВЕНСКЕ АЗБУКЕ

У славистици и историјској науци постоји мишљење да су у Византији средином 9. вијека вршене припреме за стварање словенске азбуке и писмености. На томе су могли бити ангажовани познати византијски учени људи, међу њима – словенска браћа Ћирило и

⁷ *Рабош* је штап на коме су неписмени Словени урезивали црте и резе (зарезе) који су означавали бројеве, али не и слова или ријечи. Словени нису били једини народи који су користили црте и резе за писање. У почетку су у неким земљама финансијски и други документи, наредбе и текстови били урезивани на тврдом материјалу: камену, плочи, бакарним и древним таблицама и томе слично. Неки су народи, уколико нису позајмљивали већ формиране азбуке других народа – користили црте и резе познате као хијероглифи (Трнавац, 2012: 467).

Методије⁸. Према (Арсих, 2012), њихова појава означава радикалну прекретницу, јер уз ширење хришћанства почиње општесловенска, па тако и српска писменост.

Многи историјски записи тога времена, свједоче да је „човјекољубац бог, који све уређује и не оставља рода човјечијег без разума, управо послао светога Ћирила и његовог брата Методија међу словенски народ“ (Kulundžić, 1957: 557). За Ћирила се казало да је позната његова „љубав према читању и писању“ (Ђорђић, 1990: 11), да је код филозофа Фотија учио граматику, књижевност и реторику, дијалектику и хришћанско богословље (филозофију). „Брзина се здружила са марљивошћу, једна је претходила другој, и тако се постижу знање и вјештине“ (Житије Ћирилово: 51). Ћирило је имао сјајне резултате на пољу науке. Постао је полиглота. Како кажу извори, осим „грчког, говорио и словенски, јеврејски, арапски, хазарски и готски (њемачки) језик“. Тако је Ћирило 836. године словенски језик прилагодио писму грчке минускуле⁹ додајући графичке знакове за консонанте којих нема у грчком језику и писму, а у употреби су у словенском језику. Настала је *глагољица* „прво словенско писмо, према глаголу глагољати, што значи брзо говорити“ (Јовић, 1997: 50). Имала је 38 слова, која су се изговарала: аз, буки, вједи, глагољ, добро, јест, је, зјело, земља, иже, и, како, људи, мисљете, наш, он, о, покој, рци, слово, тврдо, от, хјер, ци, хјер, ци, фита, черв, ша, јер (тврдо), јер (меко), јери, јат, ју, јус, јен, ижица и Ћ.

⁸ *Словенски апостоли*, познатији као Свети Ћирило (грч. Κύριλλος, старословенски КѢрилль, рођен 827. или 828. године, а умро 869) и Свети Методије (грч. Μεθόδιος, старословенски, Меводїи) (рођен 815. или 820. године, умро 885. године), синови су угледног византијског официра Лава и мајке Марије. Ћирил(о), словенски првоучитељ родио се 827. или 828. године у Солуну, као седмо дијете. Одликовао се „изразитом талентованошћу, умношћу, проницљивошћу, успјесима“ (Житије Ћирилово: 51). Више од учености, у његовом изгледу испољавала се „благост, бесједоваше са онима којима бијеше корисније, избјегавајући оне који иду странпутицом и размишљаше како би промијенио земаљско небеским, ослободио се од овога тијела и живио са Богом“ (Житије Ћирилово: 51). Методије, старији брат Ћирилов, рођен је 820. године (према неким изворима 815. године). У житију га непознати писац упоређује са многим Божијим угодницима. „Са једнима је, наиме, био раван, а од других мало мањи, а од неких већи, рјечите престигнувши дјелом, а трудбенике ријечју...посједовао је тјелесну чистоту, светост, срчаност и благост, милосрђе и љубав, страственост и стрпљење, бивајући све за свакога да би све придобио“ (Житије Методијево: 152). Међу особинама Методијевој личности наводе се „тврдост, тихост, милост, љубав, страдање и трпљење“ (Охридски, Преславски, Трифуновић, Грицкат, & Недељковић, 1964: 37).

⁹ *Минускули* (лат. *minusculus* омањи) врста веома малих слова (Вујаклија, 2006: 552).

Писмо на које су Браћа са сарадницима, превели са грчког – Свето писмо и друге богослужбене књиге, одговарало је језику Словена настањених на простору ширег солунског залеђа. Данас се тај језик назива црквенословенски или старословенски. Послије латинског, словенски језик представља најраширенији литургијски језик у цијелом хришћанству.

И поред великог броја анализа и студија, у науци се све до данас „води спор око тога која од ове двије азбуке има првенство, односно коју је азбуку сачинио Ћирило: глагољицу или нешто млађу ћирилицу“ (Јовић, 1997: 50). Према мишљењу „већине научника он је прво саставио глагољицу...има пак научника који мисле да је ћирилица прва словенска азбука, а има и оних за које је Ћирило обе азбуке саставио истовремено“ (Јовић, 1997: 50). Једно је сигурно, да је за име Ћирила и Методија везано „стварање прве словенске азбуке глагољице у другој половини 9. вијека без чега се писменост и улазак Словена у ред културних народа не би могла ни замислити“ (Ђунковић, 1965: 6). Два најрелевантнија извора за изучавање овог питања представљају тзв. Панонска (или Великоморавска) житија¹⁰ (односно Житија Ћирила и Методија коју су написали њихови ученици) и полемички спис Црнорисца¹¹ Храброг (настао крајем 9. и почетком 10. вијека). Ниједан од ова два извора не пружа сигурне доказе који би говорили у прилог веће старине једног или другог писма.

У науци се углавном прихвата да је глагољица прво словенско писмо, да су Ћирило и Методије зачетници словенске писмености. Историјски извори указују да су постојала два типа глагољице: округли (у Бугарској и Македонији) и угласти (у Далмацији и Хрватској). Округли тип глагољице касније, замијењен је Ћириловом „угоднијом и једноставнијом ћирилицом“ (Микић, 2003: 23), а угласти живи и даље у јавном и приватном животу до 15. вијека, у цркви и у неким општинама у Далмацији и приморју, и данас. Митар Пешикан (1993), прецизно је формулисао словенско писмо глагољицу. То је Ћирилова азбука која је у „основи била преоблика грчког писма, уз дораду коју је изискивао тадашњи словенски гласовни систем“ (Пешикан, 1993: 11).

¹⁰ *Житије* су животопис светаца, хагиографија; опис нечијег живота уопште, биографија; доживљаји из нечијег живота (Трнавац, 2012: 171).

¹¹ *Црнорисца*, православни монах; израз је проистекао из карактеристичне боје одјеће коју су носили монаси, не само током средњег вијека, него и раније (још од 4. вијека, када је дошло до устројења највећег броја елемената монашког живота); тада је прихваћено да боја одјеће коју носе монаси буде црна (Трнавац, 2012: 171).

Уз настанак словенске глагољице важно је такође нагласити: да је словенски самогласнички и сугласнички систем много богатији од грчког; да је за све те гласове требало измислити нова слова. Зато су из „грчке уницијале узета 24 непромијењена слова и њима додато још 14, вјероватно из глагољице, за оне гласове словенских народа којих нема“ (Kulundžić, 1957: 571). То су слова од којих потичу „наша садашња: Б, Ж, Ц, Ч, Ш“ (Пешикан, 1993: 11). Ово је разлог што стари ћирилски текстови на први поглед изгледају као грчки. Може се рећи да је „ћирилица настала крајем 9. вијека у Симеоновој Бугарској, двадесетак година послје глагољице“ (Ђорђић, 1990: 31). У самом настанку ћирилице свакако највећи дио морали су имати ученици солунске Браће, који су послје прогона из Моравске уточиште нашли у бугарској држави. Тамо су сачинили друго словенско писмо (ћирилицу) и по свој прилици, из поштовања свога учитеља Ћирила назвали су је ћирилица. Они су заправо преобликовали глагољицу, с обзиром да се у десетом вијеку јавила потреба усавшавања првобитног словенског писма (глагољице) у ћирилицу. „Ћирилица је постала опште писмо Македонаца, Срба, Бугара и Руса“ (Шић, 2013: 27). Како је била лакша за употребу „убрзо је потиснула глагољицу и преовладала“ (Ђунковић, 1965: 6). Најстарији ћирилични рукопис настао у том времену је Мирослављево јеванђеље¹².

ПРОСВЈЕТИТЕЉСКИ РАД ЋИРИЛА И МЕТОДИЈА

За Црнорисца Храброг, глагољица је састављена 885. године, прије моравске мисије. Зашто је важан овај податак? Зато што су Ћирило и Методије, њихови ученици и пратиоци, стигли у Моравску крајем 863. године. То значи да су Браћа „саставила глагољицу неколико година прије одласка у Моравску и да су могли да је употребљавају у христијанизацији Јужних Словена“ (Јовановић, 2013: 20). Прије него су кренули у великоморавску кнежевину, Браћа су са неколико својих ученика 863. године превели велики број црквених књига. У кнежевини су остали више од три године вршећи са успјехом своју просвјетитељску мисију. Кнез Растислав је Браћи дао извјестан број „тамошње младежи да их поучавају словенском писму и

¹²Мирослављево јеванђеље је најзначајнији ћирилични споменик српске и јужнословенске, односно српско-словенске писмености из 12. вијека. У њему су упоредо заступљена два правописа: зетско-хумски и рашки. Рукопис се до 1896. године налазио у Хиландару, када је поклоњен краљу Александру Обреновићу приликом његове посјете Атосу. Данас се чува у Народном музеју у Београду, а један лист у Публичној библиотеци у Санкт Петербургу.

словенској књижи“ (Јовановић, 2013: 20). Свети Ћирило и Методије су хришћанство прво почели да проповиједају у Моравској, а онда у сусједним словенским земљама „у Далмацији и Истрији које су обратили у православну вјеру“ (Милаш, 1985: 324).

Словенско богослужење ширило се на рачун латинскога. Проповиједајући Божију ријеч на народном језику и обављајући службе црквене на језику који је народ разумијевао, Ћирило и Методије „обратили су били к себи све Славене из Моравске и других славенских земаља, тако да нико већ није хтио слушати латина“ (Милаш, 1985: 323). Због тога су морали да издрже борбу са латинским свештенством (посебно Салцбургским архиепископом¹³), које се бојало да ће изгубити свој утицај међу Словенима.

Како је Велика Моравска припадала западној цркви (чувала јединство са хришћанским истоком), било је потребно да и папа, као глава западног хришћанства одобри рад Ћирила и Методија, а нарочито да допусти словенску литургију, јер се на западу служило на латинском језику. Папа је (без обзира што се бојао да ће изгубити свој утицај међу Словенима), учинио изузетак и благословио словенске богослужбене књиге, а тиме и словенско писмо.

У Риму су произведени за свештенике и ученици који су са Ћирилом и Методијем дошли из Моравске. Ћирило се у Риму повукао по трећи пут у грчки манастир. „У зиму 868. године разболио се. Осјећајући скору смрт, крајем године Ћирило је примио монашки лик и име Ћирило“ (Охридски, Преславски, Трифуновић, Грицкат, & Недељковић, 1964: 30). Пред смрт завјетовао је свога брата да настави свету ствар просвјетљивања Словена. Ћирило је иза себе оставио много проповиједи, говора, превода и других књижевно-богословских радова везаних за његов рад учитеља вјере.

Методија су након братове смрти чекали велики задаци. Постао је архиепископ на пространој епархији, која је захватала шире области Велике Моравске и Паноније. У прољеће 870. године папа „посвети

¹³ Тиме би архиепископ губио и „десетину што је добивао и трећи дјео дохода од славенских земаља, и сву своју власт“ (Милаш, 1985: 324). Ово је био довољан разлог да се Браћа са својим ученицима упуте (867. године) венецијанском епископу, како би рукоположио њихове свештенике, чиме би ојачали кадровску структуру. Пут их је водио преко словеначке кнежевине Паноније (данашња западна Мађарска), којом је управљао њемачки вазал кнез Коцељ. Он се такође заинтересовао за мисионарски рад Солунске Браће. Од њих је, заједно са педесетак својих ученика научио словенско писмо, како би могли читати словенске књиге. На путу из Паноније задржали су се у Млещима, а затим примили позив од папе Николе I да дођу у Рим. У Риму (868. године) их није дочекао папа Никола (у међувремену је умро), већ нови папа (X)Ардијан II.

Методија за епископа. Тиме му даде власт која му је била потребна...Методије је сад могао редити своје ученике и стварно оснивати словенску цркву¹⁴ (Поповић, 2004: 33).

Задње године свога живота посветио је раду на превођењу допунских дијелова Светога писма и других литургијских књига. У његовој житији истиче се да је Методије како би ријешио своје бриге поставио међу своје ученике два свештеника који су брзо писали. Превео је најприје, за кратко вријеме „све књиге Светога писма у току шест мјесеци. У почетку, само псалтир¹⁵, Јеванђеље са Дјелима апостолским и изабраним молитвама, а затим и номоканон¹⁶“ (Lehr-Splawinski, 1967: 179). Пред крај живота видећи да је његово дјело, ограничено само на Моравску и Панонију, окренуо се балканским Словенима. Зато је требао отићи у Цариград да у споразуму са царем Василијем I и патријархом изради план рада. Методије је тада оставио у Цариграду своја два ученика, свештеника и ђакона. Тај план је почео давати резултате ускоро послје Методијеве смрти. За свога наслједника Методије је препоручио Горазда, једног од његових

¹⁴ Архиепископ Методије је од Светоплука доживљавао неугодности и оштре нападе (тамница, зима, шибане бичем и сл.). Због тога је за наводне оптужбе морао опет ићи у Рим (879. године) да се оправда пред новим папом Иваном (Јован) VIII. „Свјестан у своју правичност, Методије похита у Рим одма“ (Милаш, 1985: 339). Јаким утицајем, личношћу, својим високим црквеним чином, уз способност да се озбиљним аргументима разложно супротстави папи за све оптужбе, папа Иван (Јован) му је потврдио архиепископско достојанство. Свечано признаје „Методијево православље, налази га невиним у свему ономе, у чему су га оптужили...те признаје да је вршење свете Литургије на словенском језику потпуно сугласно са установама и обичајима римске цркве“ (Милаш, 1985: 347). Али, да би задовољио и њемачку страну, папа Иван (Јован) одабрао је на препоруку Светоплукову, Методију за помоћника њемца Вихинга. До краја живота архиепископ Методије имао је изразитог непријатеља у њему. Вихинг је препоручен папи кроз Светоплука од „латино-њемачке странке, која је намјеравала да подигне у словенској црквеној области свога човјека који би у згоди да непрестано сметње Методију прави и да му згодније замке плете“ (Милаш, 1985: 347). На тај начин у црквену управу посијано је сјеме раздора које ствара неред. На све начине почели су правити сметње Методију. „Никакво средство, пак ни лаж, није им било зазорно“ (Милаш, 1985: 348). Папе су „штитиле словенске апостоле кад им је у рачун ишло, а кад није – гонили су их“ (Милаш, 1985: 334). То је период када је папа хтио да потчини својој власти Бугаре, Хрвате и Далматинце.

¹⁵ *Псалтир*, је старозавјетна књига са 150 псалама (молитве изражене у форми пјесме). У православној цркви: богослужбена књига из које се читају и пјевају псалми. У недостатку уџбеника, псалтир је служио као књига за учење читања (Трнавац, 2012: 469).

¹⁶ *Номоканон* је мали зборник државних и црквених закона; у грчко-православној цркви: ручна књига црквеног права коју је 883. године израдио патријарх Фотије (Трнавац, 2012: 371).

вјерних ученика. Нажалост ову одлуку папа Стефан V, након Методијеве смрти није испоштовао. Методијево дјело доживљава кризу, а словенска црква је обезглављена. И поред свих тешкоћа које су снашле словенски народ, словенска писменост није у потпуности изгубљена.

Можемо рећи да су Ћирило и Методије и поред свих тешкоћа на које су наилазили успјешно извршили своју просвјетитељску мисију започету прије 1150. година. Захваљујући њиховим прегнућима омогућен је и постигнут каснији процват средњовјековног књижевног рада у свој својој стваралачкој разноврсности. Књижевно дјело које су за собом оставили састојало се у сљедећем: „створили су књижевни језик (старословенски), саставили буквицу за тај језик (глагољицу), написали прве књиге словенске, превели их са грчкога“ (Поповић, 2004: 50). Тако је развој писмености ишао „упоредо са општим културним напретком и у духовном и материјалном погледу“ (Ђорђевић, 1990: 62). Света Браћа запалила су тако „свјетилку, која је српском народу показала пут којим треба ићи“ (Рајчевић, 2013: 25). Трагови записани глагољицом, а затим нешто млађом ћирилицом, потврда су духовне неуништивости и смисла човјековог постојања у вјечности.

Просвјетитељски рад Ћирила и Методија имао је епохални значај за будући културни развој словенских народа, који су након смрти наставили њихови ученици. Они се разлилазе на више страна: једни иду на запад, у Чешку; други се спуштају на Јадранско приморје, а трећи одлазе на југоисток у бугарску државу кнеза Бориса, у којој се тада налазио и Београд. У Београду их је прихватио Борисов намјесник. Тиме је словенска писменост заједно са ученицима Браће добила ново плодно тле за свој даљи и широки развој писмености. Својим радом овдје су се истакли њихови ученици Климент и Наум. Захваљујући њима поред развоја писмености „заслужни су и за бујан монашки живот“ (Слијепчевић, 2002: 36) заједно са Константином Преславским.

Треба такође истаћи, да језик на који су Ћирило и Методије превели основне вјерске књиге (псалтир, Јеванђеље са дјелима Апостолским), језик Македонских Словена. С обзиром на веома мале разлике у језику међу словенским племенима, он је такорећи био заједнички, па се као такав у науци назива старословенским. Временом је, међутим дошло до диференцирања у погледу језика словенских народа. Сваки од њих уносио је у првобитни старословенски језик особине народног говора, вршећи на тај начин измјене фонетског, морфолошког и лексичког карактера стварајући своју рецензију. Тако су настале македонска, српска, бугарска и друге рецензије словенског

језика, а међу најстаријим и најљепшим споменицима српске рецензије спада Мирослављево јевађеље.

Најстарији споменици на старословенском језику писани глагољицом потичу из 10. вијека (дјело монаха Храброг, Асеманово јеванђеље, Синајски псалтир), а писани ћирилицом из 11. вијека (Савина књига, Супрасалски зборник). У кијевској Духовној академији чува се најстарији рукопис писан глагољицом. Како су по свом формату били мали, у „науци су добили име – Кијевски листићи“ (Kulundžić, 1957: 558). Биле су то мале књижице згодне за преношење са мјеста на мјесто, према потребама попа „глагољаша, који је час овдје час ондје обављао божју службу из таквих књижица“ ((Kulundžić, 1957: 558). Историјски извори указују да су ове књижице могле бити израђене „поткрај живота Методијева или домало након његове смрти“ (Ибидем), са циљем да се ублажи утицај романске и њемачке хијархије на словенску литургију.

ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНИ РАД ОХРИДСКЕ ШКОЛЕ

Климент је након што се ставио на располагање бугарском кнезу, послат за учитеља (главна мјеста Девол, Главиница и Охрид). Пружена му је могућност да разграна своје учитељске способности, те је по угледу на грчке школе основао и прву школу за учење словенског писма у Охриду (886. године). У току двадесет и три године свог просвјетитељског рада успио је да описмени велики број људи, свештеника и учитеља, чији је број износио око 3500. Осим просвјетитељског и вјерског, бавио се и књижевним радом. Сачинио је низ бесједа којима поучава становништво како да правилно извршавају вјерске обреде и живе хуманим животом. Дјела Климента Охридског су „једноставна, непосредна и разумљива за свакога. Испуњена су топлином и лиричношћу“ (Антољак, 1970: 94). Климент поучава одрасле да извршавају вјерске обреде, али и дјецу. У том послу му је помагао Наум, стари сарадник из Моравске. Дјеца су поучавана да пишу и читају, и то у три етапе. „Климент би их прво учио да пишу појединачна слова, затим би им објаснио значење онога што су написали, и на крају би водио њихове руке док нижу слова у слиједу једно за другим“ (Продић, 2011: 55). Поред тога што су оспособљавали ученике да пишу, Климент и Наум „су и васпитавали своје ученике“ (Ђорђевић, 1958: 9). Учили су их углавнијем животу у кући, а „средства тог школског васпитања била су учитељев примјер, усмена и писмена ријеч“ (Ибидем).

Историјски извори указују да је заправо поред школе за одрасле постојала и школа за дјецу. Посматрачи Климентовог рада задивљени су његовом „способношћу да у исто вријеме обавља више послова (поучава дјецу, чита књиге, преписује, пише нове)“ (Ћунковић, 1965: 8). Заједно са Наумом, његује и шири писменост, те су им потребне књиге. Како још нема штампарија да се штампају, преписују их. На цијени су добри преписивачи или писари, који осим што су плаћени и уважавани, учитељи су писмености. Преводиоци и преписивачи постепено уносе промјене у стари језик и прилагођавају га свом говорном језику. Стари језик почео се „мијењати фонетски, морфолошки и лексички“ (Парлић-Божовић, 2011: 11). Од половине 10. вијека већ имамо преписе књига са новим гласовним особинама, новим облицима и ријечима. То је један од начина настанка „српске рецензије старословенског језика“ (Парлић-Божовић, 2011: 11). За историју просвјетитељских идеја наших народа, посебно важан податак је да управо појава словенског писма и првих књига на старословенском језику условила потребу за отварањем установа, које би васпитале и образовале дјецу, односно у којима би се то писмо учило и читале књиге, вршио васпитно-образовни рад.

ЗАКЉУЧАК

Из свега овог произилази да су основне специфичности прединституционалног васпитања и образовања старих Словена везане за зачетке њихове писмености, односно за појаву првог писма глагољице, касније ћирилице; да је морално васпитање доминирало међу компонентама васпитног процеса, док се интелектуално васпитање сводило на учење говора, касније схватање количина – мјерењем, бројањем и рачунањем. Интензитет друштвених фактора који су утицали на васпитање Словена, различит је. Доминантну улогу има породица, затим култура, обичаји, традиција. Ту су и географски фактори, посебно они везани за климу, природне специфичности, географски простор на који су се доселили Словени.

Историјски извори указују да не постоје довољно поуздани докази да су прије примања хришћанства Словени имали своје писмо. Највјероватније су користили рабош и друге мнемотехничке или магијске знакове, док нису упознали писма

Захваљујући Ћирилу и Методију отворене су прве школе, а њихови ученици Климент и Наум наставили су започети просвјетитељски и мисионарски рад. У Охридској школи спремали су

први свештенички кадар из словенских редова. Своје ученике рукополагали су за ипођаконе, ђаконе и презвитере, слали их не само у крајеве југозападне Македоније, већ и даље међу Србе. Захваљујући овим зачецима институционалног васпитања и образовања извршено је дефинитивно покрштавање и отпочело ширење писмености. Ово је разлог што Климента и Наума региструјемо и када је ријеч о просвјети Срба, без обзира што су они у основи македонски просвјетитељи. Ширили су просвјетне и васпитне идеје и књижевни рад у јужним словенским земљама, које у средњем вијеку наставља просвјетитељ Свети Сава, што су у суштини коријени институционалног (прво религијског, а потом свјетовног) васпитања и образовања Срба и припадника осталих етничких група и националних мањина и народа који су живјели на њиховим заједничким географским просторима.

ЛИТЕРАТУРА

Ђунковић, С. (1965). *Школство и просвета код Срба у средњем веку (IX-XVII век)*. Београд: Педагошки музеј; Београд: Графичка школа са практичном обуком „Милић – Ракић“.

Арсиф, Р. (2013). Од "старе школе" до "школе по мери детета". *Зборник радова Учитељског факултета Призрен - Лепосавић*, 7, 43-57.

Вујаклија, М. (2006). *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета; Нови Сад: Будућност.

Антољак, С. (1970). *Историја македонског народа. Књ. 1 : од праисторије до краја XVIII века*. Београд: Завод за издавање уџбеника социјалистичке Републике Србије.

Ђорђевић, Ж. (1954). *Школа и просвета за време Првог српског устанка*. Београд: Педагошко друштво НР Србије.

Ђорђевић, Ж. (1958). *Васпитање у Срба : уџбеник националне историје педагогике*. Београд: Научна књига.

Ђорђевић, П. (1990). *Историја српске ћирилице*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Пић, М. (2013). *Methodika nastave početnog čitanja i pisanja*. Ванја Лука: Comesgrafika.

Јовановић, Г. (2013). Свети Ћирило и Методије - мисионари међу Словенима. *Култура*, 138, 11-25. doi:10.5937/kultura1338011J

Јовић, М. (1997). *Историја Срба*. Приштина: Пергамент.

- Zaninović, M. (1988). *Opća povijest pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kulundžić, Z. (1957). *Knjiga o knjizi. T. 1, Historija pisama*. Zagreb: NIP.
- Lehr-Splawinski, T. (1967). *Konstantyn i Metody*. Warszawa: Instytut Wydawniczy "Pax".
- Микић, Г. (2003). *Преглед историје хришћанске цркве*. Нови Сад: Платонеум.
- Милаш, Н. (1985). *Славенски апостоли Кирил и Методије и Истина православља*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.
- Непознати писац, *Житије Методијево*.
- Непознати писац, *Житије Ђурилово*.
- Парлић-Божовић, Ј. (2011). *Историја педагошких идеја у Србији*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Пешикан, М. (1993). *Наша азбука и њене норме*. Београд: Вукова задубина.
- Пипер, П. (1998). *Увод у славистику I*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Поповић, П. (2004). *Ђурило и Методије*. Београд: Свет књиге.
- Продић, С. (2011). *Манастирска послушања и њихов утицај на развој културних и социјалних елемената живота у средњовековној Србији*. Шибеник: Истина, издавачка установа Епархије далматинске.
- Рајчевић, П. (2013). *Просветитељска мисија свете браће Кирила и Методија. Зборник радова Учитељског факултета Призрен - Лепосавић, 7, 13-27*.
- Слијепчевић, Ђ. (2002). *Историја српске православне цркве. Књ. I, Од покрштавања Срба до краја XVIII века*. Београд: ЈРЈ.
- Охридски, К., Преславски, К., Трифуновић, Ђ., Грицкат, И., & Недељковић, О. (1964). *Ђурило и Методије : житија, службе, канони, похвале*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Трнавац, Н. (2012). *Лексикон историје педагогије српског народа : период до 1945. године : појмови, догађаји, установе, личности : извори и литература*. Београд: Завод за уџбенике.

PRE-INSTITUTIONAL EDUCATION IN SERBS

Summary: This paper deals with the early literacy and identifies basic specificities of pre-institutional education in ancient Slavs. Moral education plays a central role among components of educational process, namely, moral virtues are handed down from generation to generation, while intellectual education boils down to learning speech, and later to understanding of quantities, through measuring, counting and calculation. The intensity of social factors influencing the upbringing of the Slavs varies. Dominant roles are played by family, religion, as well as culture, customs and tradition. In addition, there are geographical factors, especially those relating to the climate, natural specificities and geographical territory where the Slavs settled.

Conversion to Christianity represents one of the most significant civilising events in the history of the Slavic peoples. It is pronouncedly processual in nature. Little is known about the first phase of Christianization of the Slavs; however, cultural heritage of Christianity is significant, especially in terms of the appearance of the first Slavic alphabet. Historical sources do not present sufficient evidence that the Slavs had their own script prior to conversion to Christianity. They probably used the tally and other mnemotechnic or magic signs before they became familiar with scripts of better developed civilizations. The serious task of the creation of the first Slavic alphabet fell upon brothers Cyril and Methodius, who created the Glagolitsa, later Cyrillic. The educational work of Cyril and Methodius had an enormous importance for the future cultural development of the Slavic peoples. Cyril and Methodius' disciples, most notably, Clement and Naum taught reading and writing in their school, in addition to providing elementary knowledge and upbringing. They taught by example, as well as through oral and written word.

Thanks to the first educators and the early institutional education and upbringing, Ohrid became the centre of intense missionary work, educating the clergy from Slavic ranks. Subdeacons, deacons and presbyters prepared here were sent not only to the southwestern regions of Macedonia, but further on among the Serbs.

Thanks to the disciples Clement and Naum, they spread educational and pedagogical ideas and literary work in the south Slavic countries; the educator St. Sava continued this work in the in the Middle Ages, thus laying the foundation for the coming institutionalization of education of Serbs.

Keywords: pre-institutional education, first Slovenian script, Glagolitic script, Cyril and Methodius, Ohrid school.

Примљен: 30.06.2016.

Прихваћен: 13.7.2016.